

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง

(ต่อจากนิตยสารศิลปากร ฉบับปีที่ ๑๗ เล่ม ๖ มีนาคม ๒๕๑๖)

๓. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเจ้าแห่งจักรวาล

ในคัมภีร์อภิมหาปุระพุทธาสนุสมฤตีสูตฺร พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงมีลักษณะเป็นเจ้าแห่งจักรวาล ในชั้นต้นพระองค์ทรงมีขนาดที่วัดไม่ได้ นายมุสได้กล่าวว่าขนาดของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็คือถ้าพระเศียรสูง ๓ เซนติเมตร พระองค์ก็จะสูง ๘๐๐ กิโลเมตร ตามความจริงนั้นพระเศียรของพระองค์ย่อมมีขนาดใหญ่อยู่เองแล้ว เพราะเหตุว่าพระเศียรของท่านก็เป็นที่ตั้งจิตของพระพุทธเจ้าซึ่งมีขนาดสูงถึง ๒๕ โยชน์ นอกจากนี้ทุกส่วนของพระองค์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรยังเปล่งรัศมีเป็นจำนวนนับไม่ถ้วนออกมาอีก นายมุสคิดว่าคำพรรณนาเหล่านี้ย่อมมุ่งหมายที่จะทำให้ผู้ที่เคารพนับถือพระองค์งมงายเพื่อจะได้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและเข้าไปรวมอยู่กับพระผู้ศักดิ์สิทธิ์ นางสาวเคอมัลมานผู้แต่งหนังสือเรื่องนี้เห็นว่าคำพรรณนาเหล่านี้ อาจต้องการเน้นถึงความใหญ่โตมหึมาและการสถิตอยู่ทุกหนแห่งของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทั้งนี้ขนาดของพระองค์จึงเหนือกว่าขนาดของมนุษย์ธรรมดาบนภาคพื้นดินยิ่งนัก

สำหรับสำนวนร้อยแก้วของคัมภีร์สังฆธรรมปุณฑริกสูตรบทที่ ๒๔ ซึ่งคงเป็นสิ่งที่ต่อเติมขึ้นในภายหลัง เราได้เห็นมาแล้วว่ามีกรกล่าวว่าการแสดงความเคารพต่อพระนามพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนั้นได้บุญกุศลเท่ากับการถวายความเคารพต่อบรรดาพระพุทธเจ้าซึ่งมีจำนวน ๖๒ เท้าของเมสสิทหายในแม่น้ำคงคา การกล่าวเช่นนี้เป็นการจงใจทำให้พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเป็นเทพเจ้าที่สูงกว่าเทพเจ้าทั้งหมดและสูงกว่าพระพุทธเจ้าด้วย นอกจากนี้ในสมัยหลังต่อลงมาอีก ๓๘, ๓๙ และ ๔๐ ในคัมภีร์เล่มเดียวกันนี้ ก็ยังได้กล่าวถึงบุคคลผู้ซึ่งจักรวาลทั้งหมดอาจแลเห็นพระองค์ได้ด้วยรัศมีของพระองค์และได้ยินพระองค์ได้ด้วยสุรเสียงอันไพเราะของพระองค์ และยังได้กล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์แห่งวงของเสียงเหล่านั้นด้วย

ในคัมภีร์โลกเศวรสตะกะ มีการเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรกับภูเขาซึ่งรองรับพื้นดิน กับดวงอาทิตย์ซึ่งพระโพธิสัตว์ทรงอยู่เหนือกว่า กับตะเกียงซึ่งให้แสงสว่างแก่โลก

และแก่เมฆ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงถือโลกไว้ในพระหัตถ์ ทรงขบขันต่อแสงของสิ่งซึ่งสามารถให้แสงสว่างและทรงกระทำให้สิ่งนั้นเปรียบประดุจส่วนหนึ่งของแสงหึ่งห้อย พระองค์ทรงเป็นแก่นแห่งพื้นที่ทั้งหมด ฯลฯ

ในคัมภีร์การันตพฤษุศตร พระโศภิตสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเปล่งรัศมีอันประกอบด้วยสีนानาพรรณ พระองค์ทรงหายไปเปรียบประดุจลูกไฟในท่ามกลางอากาศ ชุมชนแต่ละชุมชนของพระองค์มีโลกอยู่ภายใน พระองค์บันดาลให้เกิดมีเทพเจ้าที่สำคัญ

คัมภีร์วัชรธรรมสารณะกัลล่าวเช่นเดียวกันว่า “วางไว้บนดวงจันทร์แห่งพระทัยของพระองค์..... โลกซึ่งมีรูปของพระโลเกศวร พร้อมทั้งสิ่งซึ่งเคลื่อนไหวได้และเคลื่อนไหวไม่ได้”

ข้อความที่กล่าวมาเกี่ยวกับลักษณะต่าง ๆ ของพระโศภิตสัตว์อวโลกิเตศวรเหล่านี้ดูเหมือนว่าจะอยู่นอกพุทธศาสนา และอาจมีอายุเก่ากว่าพระพุทธรูปศาสนาเอง พระโศภิตสัตว์อวโลกิเตศวรเจ้าแห่งจักรวาลทำให้นักไปถึงบทสวดอันศักดิ์สิทธิ์ในคัมภีร์ฤคเวทคิอบทที่ ๑๐ คาถาที่ ๕๐ ซึ่งเป็นบทสวดที่เกี่ยวกับมนุษย์เริ่มแรกคือบุรุษ บุรุษผู้นี้ต่อมาได้กลายเป็นประชาชนดี และต่อมาก็เป็นพรหมัน หลังจากนั้นจึงได้กลายเป็นพระพรหม

ทางก้านประติมาณวิทยา นายวัตเคลล์ได้กล่าวไว้แล้วถึงความคล้ายคลึงกันระหว่างรูปพระโศภิตสัตว์อวโลกิเตศวรและเทวรูปพระพรหม พระโศภิตสัตว์อวโลกิเตศวรทรงแต่งองค์เป็นนักบวช ทรงมุ่นมวยผมเป็นชฎา (ชฎามงกุฎ) นอกจากนี้ยังทรงถือสิ่งของเช่นเดียวกันอีกเช่นดอกบัว ลูกประคำ หม้อน้ำมนต์ นายมุสเห็นว่าพระชทักษรีโลเกศวรก็คือการเลียนแบบพระพรหมนั่นเอง เช่นเดียวกับที่พระพรหมทรงประนมหัตถ์อยู่ใต้พระโอษฐ์เพื่อแสดงการระต่อโอษฐ์ที่ได้เปล่งคัมภีร์พระเวทออกมา พระโลเกศวรก็ทรงกระทำอาการเช่นเดียวกันเพื่อแสดงความเคารพต่อโอษฐ์ซึ่งได้เปล่งคาถา ๖ พยางค์ออกมา (ชทักษรี)

คงเป็นไปได้ที่ประติมาณวิทยาระหว่างพระโศภิตสัตว์อวโลกิเตศวรและพระพรหมจะมาเหมือนกันได้โดยบังเอิญเช่นนี้ ดังนั้นจึงน่าจะคิดว่าว่าพระโศภิตสัตว์อวโลกิเตศวรทรงมีลักษณะของพระพรหมอย่างแท้จริงหรือไม่ เพื่อกระทำเช่นนั้นนางสาวเดอมัลมานกล่าวหาว่าเราควรตรวจสอบก่อนเกี่ยวกับลักษณะบางประการของบุรุษ-ประชาชนดี-พรหมัน และหลังจากนั้นจึงจะกันคิดว่าอาจนำพระโศภิตสัตว์อวโลกิเตศวรเข้าไปเปรียบเทียบได้อย่างไร

จากคัมภีร์ฤคเวทบทที่ ๑๐ คาถาที่ ๕๐ บุรุษผู้มีศรัทธา ๑๐๐๐ ศรัทธา นัยน์ตา ๑๐๐๐ ดวง และเท้า ๑๐๐๐ เท้า “ได้อ้อหุ้มแผ่นดิน ก้าวข้ามไปข้างหน้าและถอยไปข้างหลัง..... เขาเป็นสิ่งที่ได้เป็นมาแล้วทั้งหมดและจะเป็นต่อไป” เขามี “เท้า ๔ เท้า เท้าหนึ่งเป็นสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมด

และวางอยู่เหนือพื้นดิน อีกสามเท่าเขาได้ก้าวขึ้นไปในท้องฟ้า เท่าทั้งสามนั้นเป็นรูปที่ไม่ตายของเขา” เท่าทั้งสามนี้แต่เดิมก็คงหมายถึงโลกทั้งสาม นอกจากนี้บุรุษยังสร้างวรรณะและเทวดาจากอวัยวะของเขาคือ “ปากของเขาเป็นพรหมณ์ แขนเป็นราชนีย์ (กษัตริย์) ตะโพกเป็นชายผู้มีนามว่า ไวศยะ (แพศย์) ศูทรเกิดจากเท้าของเขา . . . . . จากมันส์ของเขาก็มีพระจันทร์ จากดวงตาพระอาทิตย์ พระอินทร์และพระอัคนีออกมาจากปากของเขา พระพาย (วายุ) ออกมาจากลมหายใจ อากาศออกมาจากสะดือ ท้องฟ้าออกมาจากศีรษะ พื้นดินออกมาจากเท้า ทิศต่าง ๆ ออกมาจากระบบการได้ยิน ดังนั้นบรรดาเทพก็ได้สร้างโลกขึ้น” หน้าที่ “การสร้างสิ่งมีชีวิตทั้งหลายเหล่านี้” ในชั้นกันกัมภีร์ฤกเวทบทที่ ๑๐ คาถาที่ ๕๐ ได้กล่าวว่าเป็นของบุรุษ แต่ต่อมาก็ได้กลายเป็นหน้าที่ของประชาบดีดังที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์อื่นๆ และต่อจากนั้นก็เป็นที่ของพรหมัน

ดังนั้นบุรุษจึงมีอภิสิทธิ์เช่นเดียวกับพรหมันทั้งในตำแหน่งหน้าที่ พิธีการและศาสนา ในการสร้าง พรหมันได้เกี่ยวข้องกับวาจคือคำพูด ด้วยวาจทั้งพรหมันและบุรุษก็ได้สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายซึ่งเขาจะเป็นผู้บังคับบัญชาออกมาจากตนของเขาเอง ประชาบดีก็ได้กระทำเช่นเดียวกัน ตามรากศัพท์คำว่า “ปติ” หรือ “ปติ” ก็หมายถึง “ผู้เป็นใหญ่” “ผู้เป็นนาย” ในความหมายว่า “ผู้เป็นเจ้าของ” คำว่า “ประชา” ก็หมายถึงสิ่งที่มีชีวิตที่ได้ถูกสร้างขึ้นทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ชาติ

พรหมัน (คาถาอันศักดิ์สิทธิ์) และประชาบดี (เจ้าแห่งสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย) ซึ่งเป็นบุคคล ๒ คน และทั้งสองคนก็เท่ากับบุรุษ ได้รวมกันเข้าเป็นบุคคลเดียวกันคือพระพรหม พระพรหมจึงเป็นผู้สร้างสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายดังที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มธุรธรรมศาสตร์ คัมภีร์เวยู-ปุราณะและในมหากาพย์มหาภารตะ

พระพรหมซึ่งคู่ออกจะเป็นเทวดาที่ไม่สู้ชัดเจนนักในศาสนาฮินดู ได้มีอภิสิทธิ์อยู่มากพอใช้เนื่องจากทรงเป็นเทพเจ้าสูงสุด พระพรหมจึงทรงมีโลกของพระองค์เองคือพรหมโลก เพื่อจะขึ้นไปถึงพรหมโลก ผู้ที่เคารพนับถือจำต้องข้ามอุปสรรคนานาประการ เช่นข้ามแม่น้ำวิราถึงต้นไม้อิลยะ ถึงเมืองสาลัชยะ เข้าไปในวังอปราจิตหรือในห้องประชุมวิภู จะพบบัลลังก์วิจักชลดา และแท่นอมิเตาศัส ด้วยการกระทำดังนี้เท่านั้นที่ผู้ที่เคารพนับถือจะเข้าไปยังพรหมโลกได้

แม้พระพรหมจะทรงเป็นเทพผู้สร้าง แต่ในประเพณีทางพุทธศาสนาพระองค์ก็ทรงเป็นสันทุมารคือ “ผู้ที่เปื้อนหม่นอยู่ตลอดไป” ด้วยเหตุนี้จึงนับถือกันว่าคนธรรพ์ผู้หม่นคือบัญชีชะ

ได้แบ่งภาคออกมาจากพระองค์ บัญญัติชะหรือบัญญัติขรมีชื่อเสียงด้วยเพลงร้องของเขา หรือด้วยความไพเราะแห่งเสียงของเขา สุรเสียงของพระพรหมเองก็เป็นทีมนับถือเช่นเดียวกัน สิ่งนี้ย่อมเป็นของธรรมดา เพราะเหตุว่าตั้งแต่เดิมพระพรหมก็หมายถึงภาคอันศักดิ์สิทธิ์ “เสียงของพระพรหม” ใ้กลายเป็นภษิต และอยู่ในบรรดาคัมภีระของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ที่สำคัญ เกี่ยวกับเรื่องนี่ยังอาจกล่าวได้อีกว่าพระพรหมทรงมีศักดิ์หรือชายาคือพระสรวิเตพธิดาแห่งคำพูด นางมีชื่ออีกนัยหนึ่งว่า วาคีสวรี (ผู้มีความเชี่ยวชาญแห่งคำพูด) และในประติมานวิทยา นางก็ทรงสิงห์เป็นพาหนะ หรือประทับอยู่เหนือสิงหาสน์ สิงห์ได้เป็นสัญลักษณ์ของเสียงมาเป็นเวลานานแล้ว

นอกจากนี้พระพรหมซึ่งในบรรดาคัมภีร์ภาษาบาลีถวายพระนามว่า อีสุโร (อิสฺวร) เวลาเสด็จมาปรากฏพระองค์บนพื้นดินได้มีแสงสว่าง (อาโลก) นำหน้า หรือแสงที่ส่องลงมา (โอภาส หรือ อวภาส)

ต่อจากนี้จะ ได้กล่าวเปรียบเทียบกับคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรคูป้าง

ในชั้นต้น ก็มีพระวรกายขนาดใหญ่โตมโหฬารของพระองค์คือ ๘๐๐,๐๐๐ นิยุต (สังขยาจำนวนสูงเท่ากับล้าน) ของโยชน์ พระองค์ทรงมีขนาดใหญ่จนกระทั่งขุมขนแต่ละขุมของพระองค์เป็นที่ตั้งแห่งโลก นอกจากนี้จากพระเนตรของพระองค์ก็เป็นที่เกิดของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ จากพระนลาฏเป็นที่เกิดของพระมหเสศวร จากพระอังสาพระพรหม จากพระทัยพระนารายณ์ จากพระทนต์พระสรวิเต จากพระโอษฐ์พระพาย จากพระบาทพื้นดิน จากพระอุทรพระวรุณ นายปรัชิสฺสก็ได้อ้างถึงข้อความนี้จากคัมภีร์การเวทพหุสูตรและได้เปรียบเทียบกับศรรทุกรรณวาทานซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์ทิพยาวาทานและเป็นตอนที่เกี่ยวข้องกับพระพรหม-ประชาบดี นายปรัชิสฺสก็ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า ณ ที่นั้นเป็นการคัดแปลงนิยายเก่าแก่แห่งคัมภีร์พระเวทเข้ามาไว้ในพุทธศาสนา

ดังนั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจึงเป็นโลกที่พระองค์เองทรงเป็นผู้ให้กำเนิด เป็นโลกซึ่งมีรูปของพระโลกเศศวร คำว่าโลกเศศวรมักแปลกันว่า “ผู้เป็นใหญ่แห่งโลก” นอกจากนี้พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรยังทรงเป็นโลกนาคคือ “ผู้เป็นที่พึ่งแห่งโลก” อีก คำว่า “นาค” อาจหมายถึง “ผู้เป็นใหญ่” “ผู้เป็นนาย” ในลักษณะของ “ผู้เป็นเจ้าของ” ได้ด้วย แต่คำว่า “อิสฺวร” นั้นมีความหมายยิ่งกว่า “ผู้เป็นใหญ่” หรือ “ผู้เป็นเจ้าของ” ก็คือเป็น “ผู้ครอบครองของ” บางสิ่งบางอย่าง คำว่า “ผู้เป็นเจ้าของ” ในที่นี้มีความหมายกว้างขวางไปถึงว่าเป็น “ผู้ครอบครอง” ด้วย คำว่า “โลก” ซึ่งมักหมายถึง “โลก” ที่เราเข้าใจกัน แต่เดิมมักมีความหมายถึง “พื้นที่” และโดย

เฉพาะ “พื้นที่ซึ่งมีแสงสว่าง” ตรงข้ามกับความมืดมนหรือดินแดนซึ่งเต็มไปด้วยภูเขาคับขันเป็นการยากที่แสงสว่างจะส่องเข้าไปได้ คำว่าแสงสว่างนี้มีอยู่ในคำว่า “โรก” ในคัมภีร์ฤคเวท คำว่า “โลก” และ “โรก” อาจใช้แทนกันได้ดังที่ไคกล่าวมาแล้ว เช่นเดียวกับคำว่า “โลกุ” และ “รุจ” และ “อว-โลกุ” กับ “อว-รุจ” พระโพธิสัตว์โลกเตศวรจึงทรงเป็นผู้ซึ่งเป็นเจ้าของแห่งพื้นที่ซึ่งมีแสงสว่างแห่งโลกซึ่งมองเห็นได้คือจักรวาลทั้งหมด ทั้งนี้เพราะแสงสว่างได้เคลื่อนไหวไปทั่ว นอกจากทรงเป็นเจ้าของแล้วพระองค์ยังทรงเป็นตัวจักรวาลเองด้วย ลักษณะเช่นนี้ก็ใกล้เคียงกับลักษณะของประชาธิปไตยซึ่งเป็นโลกเช่นเดียวกับบุรุษ และเป็นเจ้าแห่งสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายด้วย

พระโพธิสัตว์อวโลกิตศวรทรงมีที่ประทับของพระองค์โดยเฉพาะคือวังไปตะละ ซึ่งตั้งอยู่เหนือภูเขา พระภิกษุจีนเห็นจึงได้พรรณนาถึงที่ประทับของพระองค์ไว้ดังต่อไปนี้ “ทางแคบ ๆ ซึ่งขึ้นไปสู่ภูเขาเห็นเต็มไปด้วยอันตราย ถ้าและหุบเขาก็เต็มไปด้วยเหว บนยอดเขามีทะเลสาบซึ่งน้ำใสประคุดกระจก จากทะเลสาบมีแม่น้ำใหญ่ซึ่งหลังจากที่ได้ไหลวนรอบภูเขา ๒๐ ครั้งแล้ว ก็ได้ไหลลงไปยังทะเลทางทิศใต้ ใกล้กับทะเลสาบมีวังของเทวะซึ่งชุดเข้าไปในภูเขา..... ผู้ซึ่งต้องการมองเห็นพระโพธิสัตว์องค์นี้ (พระอวโลกิตศวร) ไม่ได้คิดถึงชีวิตของตนเอง เขาข้ามน้ำ ไต่ภูเขา สัมความยากลำบากและอันตรายทั้งสิ้น” ในสมัยหลังจากนั้นลงมาอีกมาก ท่านตาราณาก็ได้เล่าถึงเรื่องทีอบาสกผู้มีนามว่าศันตีธรรมันได้เดินทางไปยังวังไปตะละ ศันตีธรรมันได้รับความช่วยเหลือจากอวตารของนางตารา นางภฤกฏี พระโพธิสัตว์หัยคิพ นางเอกาฐี และพระโพธิสัตว์อโมฆบาท จึงสามารถข้ามอุปสรรคเป็นจำนวนมาก อันได้แก่ แม่น้ำ ทะเลสาบ ไฟ เหว และสามารถชนะการต่อต้านของลิงขนาดใหญ่ได้ เขาได้ไปถึงยังเชิงเขาคักคิสิทธ์และได้ปีนขึ้นไปด้วยการใช้บันไดเชือก ผ่านหมอกหนาที่บ เมื่อขึ้นไปได้หนึ่งในสามของทางก็ได้พบรูปของนางตาราดังครั้งทางก็พบรูปของนางภฤกฏี ฯลฯ เมื่อมาถึงยอดเขา เขาก็มาพบวังใหญ่ซึ่งว่างเปล่า แม้ว่าจะมีดอกไม้โปรยอยู่ที่นั่นบ้างที่นั่นบ้างในห้องต่าง ๆ ศันตีธรรมันได้สวดมนต์อยู่ตลอดเวลา ๑ เดือน และแล้วหลังจากได้เดินผ่านประตู ๑๐๐๐ ประตูซึ่งแต่ละประตูเขาก็ต้องหยุดเพื่อบำเพ็ญสมาธิ เขาก็ได้เข้าไปอยู่เฉพาะพระพักตร์เทพ ๕ องค์ (ณ ที่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่าพระโพธิสัตว์อโมฆบาทก็คือพระโพธิสัตว์อวโลกิตศวรนั่นเอง)

ณ ที่นี้จะเห็นได้ว่าความยากลำบากของผู้ที่ต้องการขึ้นไปยังวังไปตะละก็อาจเปรียบเทียบกับผู้ที่ต้องการขึ้นไปยังพรหมโลก นายปรชูลสทิได้ยกตัวอย่างจากคัมภีร์ต่างๆ มาเปรียบเทียบกับข้อความในคัมภีร์เกาศิกทีอุปนิษัทที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ณ ที่นี้นางสาวเดอมัตถมานจะกล่าวเปรียบเทียบเฉพาะวังในสวรรค์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิตศวรกับพรหมโลกเท่านั้น

พระโพธิสัตว์อวโลกิตศวรหรือโลกเตศวรซึ่งประทับอยู่ในวังไปตะละต้องมีลักษณะพระชนม์มราว ๑๖ พรรษา (ทิวริษฏารุชเทศีย) คือเป็นเด็กหนุ่ม บางครั้งพระองค์ก็ทรงเป็น

“ปญจจรั” คือมีพระเกศา ๕ ปอยหรือมีขอบเล็ก ๆ ๕ ขอบ คัมภีร์ต่าง ๆ ได้ถวายนามนี้แก่พระองค์ เมื่อพระองค์ทรงมีพระนามว่าสิงหนาทโลกิเศวร คือผู้เป็นเจ้าของแห่งโลกด้วยเสียงคำรามของสิงห์ ดังนั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเศวรจึงทรงมีสิงห์เป็นพาหนะและมีสิงห์ห้าเป็นบัลลังก์ เราไม่ควรลืมถึงความคล้ายคลึงกันซึ่งไม่อาจปฏิเสธได้ระหว่างพระสิงหนาทโลกิเศวรและพระโพธิสัตว์มัญชุศรีซึ่งนายฟูเชร์ได้เคยกล่าวไว้แล้ว พระโพธิสัตว์มัญชุศรีเมื่อทรงมีพระนามว่ามัญชุโฆชะ คือผู้ซึ่งมีเสียงที่น่ารัก ก็ประทับอยู่เหนือสิงห์ห้าหรือเหนือหลังสิงห์ เมื่อทรงมีพระนามว่าวาคีศวร คือผู้ซึ่งเป็นเจ้าแห่งคำพูด พระองค์ก็ทรงมีสิงห์เป็นพาหนะ ฯลฯ พระโพธิสัตว์มัญชุศรีผู้เป็นกุมารมีขอบเล็ก ๆ ๕ ขอบหรือพระเกศา ๕ ปอย (ปญจจรั) ก็อาจเปรียบเทียบได้กับปญจจชิชะหรือปญจจชิขรซึ่งเป็นรูปของพระพรหมสนัทกุมาร ปญจจชิชะคังที่ได้อ่านมาแล้ว มีชื่อเสียงเพราะความไพเราะแห่งเสียงของเขา พระโพธิสัตว์มัญชุศรีก็คือมัญชุโฆชะ (ผู้ซึ่งมีเสียงที่น่ารัก) มัญชุศวร (ผู้ซึ่งสำเนียงเป็นที่น่ารัก) และวาคีศวร (ผู้ซึ่งเป็นเจ้าแห่งคำพูด) พระโพธิสัตว์มัญชุศรีและพระพรหมต่างก็มีศักดิ์หรือชายาองค์เดียวกันคือนางสรวตีหรือวาคีศวรี นางประทับอยู่เหนือหลังสิงห์หรือเหนือสิงห์ห้าเช่นเดียวกัน คัมภีร์การันตพยุหสูตรกล่าวว่านางสรวตีคือกำเนิดจากพระทนต์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเศวร และพระโพธิสัตว์อวโลกิเศวรภายใต้รูปของพระสิงหนาทก็เป็นเทพเจ้าแห่งเสียง แห่งคำพูด หรือแห่งการแสดงธรรม

แม้พระโพธิสัตว์อวโลกิเศวรสิงหนาทจะทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจทั้งหมดของคำพูด แต่พระโพธิสัตว์อวโลกิเศวรรุ่นหลังสุดในคัมภีร์การันตพยุหสูตรก็ดูเหมือนจะทรงเป็นเจ้าโลกด้วยการทรงมีคาถา ๖ พยางค์ (๖ พยางค์) คาถาบทหนึ่งคือ โอม มณี บัทเม ชุม ซึ่งพระโพธิสัตว์อวโลกิเศวรทรงเป็นเจ้าของและทรงส่งสอน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นแก่นหรือหัวใจของพระองค์ด้วย ดังนั้นจึงเป็นส่วนหนึ่งแยกออกไปจากพระองค์ เช่นเดียวกับที่พรหมันและประชาชาติเป็นคนละส่วนเช่นเดียวกัน คาถานี้มีชื่อว่าสรวพรพาเซนทร์หรือผู้เป็นใหญ่แห่งพระราชชาติทั้งหลาย ทำแสดงการวะซึ่งพระษชัทกรีโลกิเศวรทรงแสดงแก่คาถาอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งออกมาจากพระโอษฐ์ของพระองค์นี้ มีนามว่าสรวพรพาเซนทร์มุทรา นายมุสกล่าวว่ามันเป็นท่าเดียวกับที่พระพรหมทรงแสดงการวะแก่คัมภีร์พระเวทที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระองค์ด้วย

สำหรับนายปรชีลส์ก็ ความหมายเกี่ยวกับคาถาสรวพรพาเซนทร์นี้มีความหมายเช่นเดียวกับข้อความที่ยากจะเข้าใจซึ่งพยางค์ “ไอยว (Iaó)” หมายถึง “ผู้เป็นใหญ่เหนือทุก ๆ สิ่ง” เขาคิดว่าคาถาสรวพรพาเซนทร์นี้อาจเกี่ยวข้องกับปรัชญาที่เมืองอาเล็กซานเดรียในประเทศอียิปต์สมัยที่พวกกรีกเข้าครอบครองอยู่ แต่ข้อนี้ก็เป็นเพียงสมมุติฐานเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เราจำต้องยอมรับว่า เทพนิยายเกี่ยวกับโลโคส-อันโดรโปส เกี่ยวกับพรหมัน-บุรุษ และเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเศวรที่อยู่ยากนั้นคล้ายคลึงกันอย่างน่าประหลาดใจ อาจมีอิทธิพลหรือการเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันได้

เพื่อสรุป นางสาวเทอมัลมานได้กล่าวชี้แจงดังนี้

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรองค์ที่ปรากฏอยู่ในข้อความบางบทในคัมภีร์อมิตายุรพุทธา-
สมฤตีสูทร คัมภีร์สังฆกรรมปุณฑริกสุภรบทที่ ๒๔ และคัมภีร์โลเกศวรศตกะ ดูเหมือนจะเกี่ยวข้องกับ
กับบุรุษในคัมภีร์พระเวท

ลักษณะเช่นนี้ชัดเจนยิ่งขึ้นในระหว่างการแต่งคัมภีร์การันตยาพยุหสูตร การกล่าวถึง
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรได้มาจากลักษณะของบุรุษ—ประชาบัติ ผู้สร้างสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายและ
จักรวาลอย่างแน่นอน ดังนั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจึงทรงเป็นพระโลเกศวร ซึ่งตามคำกล่าว
ในคัมภีร์วีรชรรรม ก็คือโลกนั่นเอง

บุรุษ—ประชาบัติ ก็คือพรหมัน และต่อจากนั้นก็คือพระพรหม ซึ่งเป็นเจ้าของโลก
สำหรับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร จากคำบอกเล่าของพระภิกษุจีนเหียนจิ่ง ฑารนาถ และคัมภีร์
สาธนะบางเล่ม พระองค์ก็ทรงมีที่ประทับเหมือนกับพรหมโลกอย่างที่ไม่อาจปฏิเสธได้ นอกจากนี้
ความสำคัญเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรยังอยู่ที่เสียงและคำพูดอีก ด้วยสื่อกลางผ่านทาง
พระโพธิสัตว์มัญชุศรีบัญญัติไว้ เราก็อาจผูกพันพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสิงหนาทได้กับพระ-
พรหมต้นตูกุมาร

อย่างไรก็ดีในการแต่งคัมภีร์การันตยาพยุหสูตรรุ่นหลัง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
ก็ดูเหมือนจะทรงเป็นส่วน ผสมระหว่างประเพณีในคัมภีร์พระเวทกับประเพณีในคัมภีร์ทาง
พุทธศาสนา แม้พระองค์ก็ทรงเป็นพระโลเกศวรเจ้าแห่งโลกอยู่ พระองค์ก็ทรงเป็นเพราะ
อำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของกาตาสรพราเซนทร์ กาถานี้เป็นอีกส่วนหนึ่งของพระโพธิสัตว์อวโลกิ-
เตศวรคือเป็นเหตุหยั่งหรือแก่น เช่นเดียวกับที่พรหมันเป็นอีกส่วนหนึ่งของบุรุษ กาตาสรพ-
ราเซนทร์ได้เกี่ยวข้องกับผูกพันกับบรรดากาตาอันศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจ ซึ่งออกมาจากบรรดา
พระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ และในคัมภีร์ต่าง ๆ ก็มีปรากฏอยู่ตั้งแต่คัมภีร์มัญชุศรีมูลกัลปะ
จนกระทั่งถึงคัมภีร์สาธนะ

ความคล้ายคลึงกันระหว่าง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรกับบุรุษ—ประชาบัติ—พรหมัน
และกับพระพรหม อาจอธิบายได้จากความคล้ายคลึงกันทางด้านปริติมาณวิทยาเช่นเดียวกัน

๔. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย

นักปราชญ์หลายท่านมักคิดว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเป็นตัวแทนของพระอิศวร
ในพุทธศาสนา นายเคอร์เนได้กล่าวว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็คือพระศิวทฤษฏีคุรุผู้เป็นเจ้า
แห่งการมองเห็น นายอัลเฟรด ฟูเชร์ ก็เห็นว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเป็นการดัดแปลง

มาจากพระอริสวร นายเกอลาวัลเล่ปัสแซงก็เห็นเช่นเดียวกันเมื่อท่านเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และในที่สุดนายปรชิตลสก็ก็ได้เขียนเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร คั่งที่มีอยู่ในคัมภีร์มัญชุศรีมูลกัลปะว่า “อิทธิพลเดียวกันที่ทำให้พระอริสวรทรงมีความยิ่งใหญ่ในคัมภีร์พุทธคถาของแคว้นแคชเมียร์..... อาจมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการซึ่งนำไปยังการสรรเสริญพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในส่วนที่ใหม่ที่สุดของคัมภีร์มัญชุศรีมูลกัลปะในสมัยเดียวกัน วิวัฒนาการเช่นนี้ดูเหมือนจะเกิดขึ้นจากสถานการณ์ภายนอกอีก การที่พระอริสวรมักประทับอยู่เหนือคอกบัวและล้อมรอบไปด้วยฝูงคณะซึ่งเป็นครั้งเทวดา ย่อมทำให้พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเป็นประมุขแห่งวิทยาราชในสกุลคอกบัว ได้ง่ายเข้า นอกจากนี้เรายังทราบอีกว่าคอกบัวได้กลายมาเป็นสิ่งประจำองค์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรด้วย”

นางสาวเทอมัลมานคักค่านความเห็นเหล่านั้นโดยกล่าวว่าคัมภีร์ที่สำคัญ ๆ ในลัทธิไศวนิกายนั้นล้วนแต่แต่งขึ้นในสมัยหลังมากทั้งสิ้น มีการกล่าวถึงพระอริสวรแต่เพียงเล็กน้อย ในมหากาพย์รามายณะและมหาภารตะ แม้ว่าในบางบทในมหากาพย์มหาภารตะซึ่งคงเป็นบทที่ไม่แก่นักพระอริสวรจะทรงเข้ามาแทนที่พระพรหมก็ตาม คัมภีร์ปุราณะในลัทธิไศวนิกายก็ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ นำประหลาดที่ว่าเรากลับค้นพบข้อความที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับพระอริสวรในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา ในพุทธศตวรรษที่ ๘ อารยเทพได้เขียนไว้ในคำราของเขาคือนิรวาณ (นิพพาน) ของพวกนอกศาสนาว่า “ผู้รอบรู้ในสำนักของพระมเหศวรได้กล่าวว่าผลนั้นเป็นสิ่งที่เกิดแต่พระมเหศวร พระพรหมทรงเป็นต้นเหตุ พระมเหศวรทรงแบ่งออกเป็น ๓ ภาค คือพระพรหม พระนารายณ์ และพระมเหศวร แผ่นดินหรือปถุวิเป็นผู้รองรับพระองค์ ผู้เป็นเจ้าของพื้นดินก็คือพระมเหศวร..... พระองค์ของพระมเหศวรมีอากาศเป็นพระเคียร แผ่นดินเป็นลำพระองค์ น้ำหรืออาปะเป็นบัลสวะ ภูเขาหรือบรรพตเป็นอุจจาระ สัตว์ทั้งหมดคือแมลงที่อยู่ภายในพระอุทรของพระองค์ พระองค์ทรงมีลมหรือวายุเป็นลมหายใจที่สำคัญ ไฟคือเดชเป็นความร้อน บาปและบุญ (อาปตติปุณ्य) เป็นการกระทำของพระองค์” คำกล่าวเช่นเดียวกันนี้ก็มีอยู่ในอรรถกถาของคัมภีร์ศตศาสตร์ซึ่งกิซัง (Ki-tsang พ.ศ. ๑๐๙๒-๑๑๖๖) เป็นผู้เขียนด้วย คำราอีกเล่มหนึ่งซึ่งสำคัญไม่น้อยไปกว่าเกี่ยวกับรากฐานของลัทธิไศวนิกายก็มีปรากฏอยู่ในคำแปลของคัมภีร์มหาปริณิรวาณสูตรของธรรมเกษม (พ.ศ. ๙๒๘-๙๗๖) คั่งต่อไปนี้ “ถ้าบุรุษใดฆ่าสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมด แต่ไม่รู้สึกละอายแก่ใจ (หุด) เขาก็จะไม่ตกลงไปในห้วงแห่งความชั่วร้าย เขาเปรียบเสมือนกับอากาศ ซึ่งไม่แปดเปื้อนแก่ฝุ่นและน้ำ แต่ผู้รู้สึกละอายแก่ใจ ก็จะไม่ตกลงไปในรก เขาเปรียบเสมือนน้ำใหญ่ที่ท่วมพื้นดิน สิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดเป็นสิ่งที่พระอริสวรทรงสร้างขึ้น พระอริสวรทรงเป็นความยินดีและความสุขของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย

บาป (อาปตติ) และบุญของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายพระอิศวรก็เป็นผู้ทรงกระทำให้ ด้วยเหตุนี้ เราจะกล่าวได้อย่างไรว่าบุรุษผู้นั้นกระทำบาปหรือบุญ เมื่อนายช่าง ได้สร้างหุ่นยนต์ขึ้นด้วยไม้ หุ่นยนต์นั้นอาจเดิน หยัด นั่ง และนอนได้ แต่ไม่อาจสามารถพูดได้ สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายก็เป็น ฉนั้น พระอิศวรทรงเปรียบเสมือนนายช่าง สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายก็เปรียบเสมือนหุ่นยนต์ที่ทำขึ้น ด้วยไม้”

ต่อไปนี้เราจะค้นหาว่าความคิดที่ว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเป็นรูปจำแลงของ พระอิศวรนั้นมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่เราได้ศึกษามาแล้วหรือไม่ เช่นในคัมภีร์สุชาวตีพยูหะ คัมภีร์อมิตายุรพุทธานสมฤติสูตรและบทที่ ๒๔ ของคัมภีร์สังกรรมปุณทริกสูตร แต่ก็ไม่มี อะไรเลยเกี่ยวกับคัมภีร์ที่เราได้กล่าวมาแล้วในส่วนที่เกี่ยวกับพระอิศวร ในคัมภีร์โลกเศวรสกคะ ก็มีอยู่เพียงครั้งเดียวที่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงได้รับการเปรียบเทียบกับพระอิศวร ในคัมภีร์ การณทพยูหสูตรมีเทพนิยายเกี่ยวกับจักรวาลที่เล่าถึงการสร้างเทวคาที่ออกมาจากพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร เทพนิยายเรื่องนี้อาจนำไปเปรียบเทียบกับเทพนิยายที่อารยเทพได้เล่าไว้ก็จริง แต่นางสาวเคอมัลมานก็คิดว่าเรื่องนี้คงไม่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลที่พระอิศวรทรงมีต่อพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร หากแต่เทพนิยายเหล่านี้คงมีที่มาร่วมกันจากคัมภีร์ฤคเวทบทที่ ๑๐ คาถาที่ ๘๐ มากกว่า นอกจากนี้ยังไม่ควรลืมด้วยว่าคัมภีร์การณทพยูหสูตรยังได้กล่าวถึงองค์กาธา โอม มณี บัฑเม ชุม ในบางบทของคัมภีร์อีกด้วย ในบรรดาคำแปลเกี่ยวกับกาธานี้ คำแปลที่เก่าที่สุด ชิ้นหนึ่งก็คือของกละโปรด (Klaproth) ได้กล่าวว่ามณีก็คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลัทธิไสวณิกาย และบัฑเม ก็คือโยนี นางสาวเคอมัลมานกล่าวว่าคำแปลเช่นนี้อาจรับได้สำหรับลัทธิไสวณิกาย แต่เมื่อ เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแล้ว ก็ไม่อาจมีความหมายอะไรเกี่ยวข้องกับพระองค์ได้ อย่างน้อยที่สุดก็ในประเทศอินเดียเอง นอกจากนี้ถ้ากล่าวถึงบัฑเมคือโยนีแล้ว การประสูติ อันมหัศจรรย์ “จากดอกบัว” ก็จะกลายเป็นการประสูติตามธรรมชาติไป นางสาวเคอมัลมาน กล่าวว่า ณ ที่นี้เราไม่มีหลักฐานพอที่จะศึกษาถึงความหมายต่าง ๆ ของกาธา โอม มณี บัฑเม ชุม แต่เธอก็ต้องการที่จะชี้ให้เห็นว่าการแปลตามแบบลัทธิไสวณิกายของกละโปรดนั้นคงไม่ถูกต้อง

นอกจากนี้ยังมีบทความอีก ๒ แห่ง ในคัมภีร์มหาไวโรจนสูตร ซึ่งเป็นคัมภีร์ใน พุทธศาสนาเถรวาทที่เร้นลับและไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูลัทธิไสวณิกาย ในบทความเหล่านี้ ปรากฏว่าเทวดาทูตองค์ที่อยู่ในพระสูตรนั้น ได้แบ่งออกเป็น ๓ สกฺล คือสกฺลของพระพุทธเจ้า สกฺลบัฑเม และสกฺลวัชระ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือของพระพุทธองค์ ของดอกบัว และของสายฟ้า สกฺล ๓ สกฺลนี้ก็คล้ายกับสกฺลในคัมภีร์มัญชุศรีมูลกัลปะ คือสกฺลอุษณิษาช สกฺลดอกบัว และ

สกุลสายฟ้า อย่างไรก็ตามนางสาวเคอมัลมานไม่อาจสามารถทราบได้ว่าสกุลปัทมะและสกุลวัชรระ
ในคัมภีร์มหาไวโรจนสูตรนั้นมีพระโพธิสัตว์ปัทมาณี (อวโลกิเตศวร) และวัชรปาณีเป็นหัวหน้า
สกุลหรือไม่ แต่เธอก็คิดว่าคงเป็นเช่นนั้นเพราะพระนามของพระโพธิสัตว์ทั้งสองก็ฟังไว้แล้วว่า
เป็นเช่นนั้น และเพราะเหตุว่าในการบรรยายถึงมณฑลในคัมภีร์มหาไวโรจนสูตร ดินแดนของ
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์วัชรปาณีก็อยู่ติดต่อกัน นายเคมิเอวิลล์นักปราชญ์
ฝรั่งเศสทางคำณภาษจีนยังได้ยืนยันกับนางสาวเคอมัลมานด้วยว่าในคัมภีร์มหาไวโรจนสูตร
สกุลปัทมะนั้นเป็นสกุลของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ด้วยเหตุนี้เองการที่จะกล่าวว่พระอิศวร
ก็คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรวิทยาราชแห่งสกุลคอกบัวคังในคัมภีร์มัญชุศรีมูลถปิสังจะ ไม่น่าจะ
เป็นไปได้

สำหรับบรรดาคัมภีร์สาณะ เราจำต้องยอมรับว่าการกล่าวถึงรูปต่าง ๆ ของพระ-
โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนั้น ได้รับการบันทึกมาจากศาสนาฮินดูลัทธิไสวนิกายจริง อย่างไรก็ตามก็
ขอให้สังเกตลักษณะโดยทั่วไปของพระอิศวร ดังที่มีอ้างอิงอยู่ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์
เสียก่อนว่า “พระอิศวานหรือมหะศวรเทพ ทรงมีโคสีเหลือง (?) เป็นพาหนะ พระหัตถ์ขวา
ทรงถือกีโปเป (Kie po pei) คือกบาลหรือกะโหลกศีรษะอันเต็มไปด้วยเลือด พระหัตถ์ซ้ายทรงถือ
สันนิคัง (San ki tch'ouang) คือตรีศูล ผิวของพระองค์เป็นสีน้ำเงินอ่อน พระเนตรทั้งสาม
ลืมโพลง ทรงมีเขี้ยว ๒ เขี้ยวและกะโหลกศีรษะเป็นกรงศอก (เกยูร) บนพระมาลา มีจันทร์เสี้ยว
นอกจากนั้นบางครั้งพระอิศวรยังทรงมีชายาคือนางปารพตีประทับอยู่เหนือพระขงษ์ซ้ายอีก
บางครั้งพระองค์ก็ทรงมีพระนามว่านิลกันฐคือผู้มีศอกเป็นสีน้ำเงิน ทั้งนี้เนื่องจากการที่ทรงถูก
ยาพิษหาลาหละแผลเผา ยาพิษนี้พระองค์ทรงกลืนเข้าไปในขณะที่มีการกวนเกษียรสมุทร”
สำหรับเครื่องทรงพระองค์ทรงหนึ่งเสื่อ และทรงสวมงูจริง ๆ เป็นกรงศอก (หรือสายรุ้ง)
พระองค์ทรงเป็น “พระราช” หรือ “เจ้าของ” แห่งการพ่อน้ำ (นาฏราช หรือ นาฏเศวร)
และอาจมีหลายเศียร จากคัมภีร์ต่าง ๆ สิ่งที่พระองค์ทรงถือก็มีตรีศูล กะโหลกศีรษะหรือกบาล
พระขรรค์ วัชรระ บ่วงบาท ขอบ้าง (อังกุศ) ระฆัง ไฟศักดิ์สิทธิ์ หลาว ตะบองซึ่งมี
กะโหลกศีรษะวางอยู่ข้างบน กลอง ธนู และลูกศร

สำหรับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรซึ่งที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์สาณะ ก็มีอยู่ ๓ องค์
ที่มีพระนามที่ข้อมืมหรือได้รับอิทธิพลมาจากพระอิศวร คือ นิลกันฐโลเกศวร หาลาหลโลเกศวร
และ ปัทมนรรฎเศวร พระหาลาหลโลเกศวร สุชาวดีโลเกศวร และมายาชาลกรมารยาวโลกิ-
เตศวร ล้วนมีหลายพักตร์ทั้งสิ้น สององค์แรกมี ๓ พักตร์ องค์หลังมี ๕ พักตร์ พระโพธิสัตว์
สิงหนาทและหาลาหลัทรงมีเนตร ๓ ดวง พระหาลาหลั ปัทมนรรฎเศวรรูปที่ ๒ และสุชาวดี
ทรงสวมกอดเทพธิดา พระมายาชาลกรมี ทรงเปลือยองค์ มีแต่เพียงกะโหลกศีรษะเป็นกรงศอก

เครื่องประดับ เขี้ยวของพระองค์ก็มองเห็น ได้อย่างชัดเจน สายรุ้งาของพระบัทมนรฎฎศวร รูปที่ ๓ คือ รูป พระหาลาหลั นิลกัณฐ์ และสิงหนาท ทรงนุ่งหนังสือ พระหาลาหลัทรงมี จันทรเสี้ยวและกะโหลกศัรชะประดับอยู่เหนือพระเศศา พระนิลกัณฐ์และบางครั้งก็รวมทั้งพระ- สิงหนาทด้วยทรงมีจันทรเสี้ยวเป็นเครื่องประดับบนองค์หรืออยู่เหนือพระเศศา กะโหลกศัรชะ ซึ่งเต็มไปด้วยดอกไม้มหอมและตรีศูล ซึ่งมีงูกำลังพันอยู่บางครั้งก็มีวางอยู่ทั้งสองข้างของพระ- สิงหนาทและพระหาลาหลั

ในบรรดาสัรที่ทรงถือตามที่บรรดาคัมภีร์สาธนะกล่าวไว้ แต่ยังไม่ได้อันพบในพระหัตถ์ ของเทวรูปพระโพธิสัรว่าอวลโลกิเศศวร ก็คือตรีศูล (สำหรับพระสิงหนาทและบัทมนรฎฎศวร รูปที่ ๓) กะโหลกศัรชะ (สำหรับพระสิงหนาท มายาชาลกรม และพระนิลกัณฐ์) พระขรรค์ (สำหรับพระสิงหนาท) วัชระ (สำหรับพระบัทมนรฎฎศวรรูปที่ ๓ และพระมายาชาลกรม) บ่วงบาศและขอข้าง (สำหรับพระไตรโลกยวคังกร พระรักตโลเศศวรรูปที่ ๑ พระมายาชาลกรม) ตะบองซึ่งมีกะโหลกศัรชะวางอยู่ข้างบน (พระมายาชาลกรม) กลอง (พระมายาชาลกรม) ธนุและลูกศร (พระหาลาหลั พระรักตโลเศศวรรูปที่ ๑ พระมายาชาลกรม พระสุขาวดี) นอกจากนี้ ยังมีรูปพระโพธิสัรว่าอวลโลกิเศศวรหลายกรบางรูปที่ทรงถือระฆัง ไฟอันศักดิ์สิทธิ์ หลาว ฯลฯ อีก

บรรดาคัมภีร์สาธนะ ซึ่งนายฟูเชร์และภคตาศจารย์ได้ศึกษามาแล้ว ไม่เท่าไปกว่า พุทธศตวรรษที่ ๑๗ ดังนั้นอิทธิพลที่ลัทธิไสวนิกายอาจมีต่อพระโพธิสัรว่าอวลโลกิเศศวรจึงอยู่ใน สมัยหลังมาก เหตุผลเช่นนี้ก็มีปรากฏอยู่ในประติมาณวิทยาด้วย ลักษณะของลัทธิไสวนิกาย รุ่นแรก ๆ ได้ปรากฏขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ในรูปของพระสิงหนาท เช่นพระเนตร บนพระนลาฎ กะโหลกศัรชะ ตรีศูลซึ่งมีงูพันอยู่ ลักษณะเช่นนี้คงมีอยู่เฉพาะแก่รูปพระโพธิสัร ว่าอวลโลกิเศศวรที่มี ๒ หรือ ๔ กรเท่านั้น ยังมีลักษณะอื่น ๆ ในลัทธิไสวนิกายแก่รูปพระโพธิสัร ว่าอวลโลกิเศศวรหลายกรอีก แต่รูปเหล่านั้นก็เป็นรูปรุ่นหลังที่เสื่อมเสียแล้ว เราต้องออกไปนอก ประเทศอินเดียยังประเทศเนปาล ทิเบต และเกาะชวา เพื่อไปพบรูปพระหาลาหลัหรือพระ- มายาชาลกรม แต่รูปเหล่านั้นก็ยังไม่ตรงกับในคัมภีร์สาธนะทีเดียว

สิ่งที่สนับสนุนข้อความที่กล่าวมาข้างต้นอีกประการหนึ่งก็คือภาพวาดขนาดเล็กในสมุค ที่นายฟูเชร์ได้ศึกษาและตีพิมพ์ในหนังสือเรื่องประติมาณวิทยาทางพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย เล่มแรกของท่าน พระโพธิสัรว่าอวลโลกิเศศวรเพียงองค์เดียวที่มีลักษณะตามลัทธิไสวนิกายคือ พระหาลาหลัได้ปรากฏอยู่ในสมุคเล่มหลังสุดซึ่งเขียนขึ้นในราว พ.ศ. ๑๖๑๔ รูปวาดขนาดเล็ก รูปนี้ไม่ปรากฏที่มา ดังนั้นจึงคงไม่ได้จำลองแบบมาจากประติมากรรมที่มีชื่อเสียงซึ่งเป็นที่รู้จักกัน มานานแล้วเช่นเดียวกับรูปอื่น ๆ ในสมุคเล่มเดียวกัน

พ.ศ. ๒๕๑๗

พระโพธิสัตว์ ๆ

๕๑

ดังนั้นนางสาวเคอมีล์มานจึงขอสรุปว่ามีความคล้ายคลึงกันอย่างแน่นอนระหว่างพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระอิศวร แต่ความคล้ายคลึงกันนี้ก็ไม่ได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยโบราณไม่ว่าจะเป็นทางตันเอกสารหรือประติมานวิทยา อย่างเร็วที่สุดก็คงไม่ได้เกิดขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจคิดได้ว่าลักษณะทางตันไสวณิกายของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นลักษณะที่มีมาแล้วแต่ดั้งเดิม นางสาวเคอมีล์มานเชื่อตามนายมุสว่าทั้งพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระอิศวรได้กลายเป็นเทพเจ้าที่สำคัญในแต่ละนิกายของตน และทั้งสององค์ต่างก็ได้รับประเพณีพื้นเมืองของเทวดาหรือภูตซึ่งการเคารพนับถือและความเชื่อตามไสยศาสตร์ต่าง ๆ ได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนอารยันในประเทศอินเดีย เข้ามาไว้ในแต่ละองค์

(ยังมีต่อ)